

Foto: Tom van Limpt

Nederland telde in 2012 2,5 miljoen laaggeletterden en laaggecijferden. Een actueel totaalbeeld ontbreekt, maar er is nieuwe aanwas. In 2018 bleek een kwart van de vijftienjarigen hun moedertaal zo slecht te beheersen dat ze niet mee kunnen komen in het dagelijkse leven. Een taalcrisis diende zich aan en politiek Den Haag reageerde verrast. Wat was het beleid sindsdien? Een journalistieke analyse.

VERBORGEN OORZAKEN VAN EEN TAALCRISIS

HANS SLEURINK

Het NOS Journaal brengt op 3 december 2019 een voor het Nederlandse taalgebied onthutsend bericht: een kwart van de Nederlandse vijftienjarigen – het zijn er bijna 47.000 – leest in 2018 zo slecht dat ze maar beperkt aan het dagelijkse leven kunnen meedoen. Een bijsluiter van medicijnen lezen? Dat kunnen ze niet. Een brief van de overheid lezen? Al evenmin. Dit nieuws, afkomstig uit het driejaarlijkse PISA-onderzoek van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), wordt door Edith Hooge, voorzitter van de Onderwijsraad, een paar dagen later in het tv-programma Buitenhof gekarakteriseerd als een dramatische ontwikkeling, want ‘lezen is de sleutel tot alles’.

De beide onderwijsministers Slob en Van Engelshoven lijken zich door het nieuws overvallen te voelen. Ze schrijven de oorzaken van de terugval in leesvaardigheid niet te kennen, om later toe te voegen dat ook de Onderwijsraad en de Raad van Cultuur het niet weten. De bewindslieden kondigen een uitbreiding van het al bestaande programma Leesoffensief aan, maar het duurt bijna een jaar voordat de Tweede Kamer daarover per brief wordt geïnformeerd. Bestaande maatregelen worden versterkt en nieuwe maatregelen aangekondigd. De bewindslieden noemen nu wel oorzaken, zoals de soms ongunstige taalsituatie bij kinderen thuis, een te laag ambitieniveau in het leesonderwijs, wetenschappelijke inzichten die niet doordringen in scholen, en meer.

Het beeld dat de ministers in hun Kamerbrief van de problematiek schetsen is verre van compleet; belangrijke oorzaken blijven buiten het gezichtsveld. Drie ervan komen in deze analyse alsnog aan bod: de ondoordachte

digitalisering van het onderwijs, de obsessionele aandacht van politici voor de kenniseconomie en structurele miskenning van het belang van beeldtaal.

Het woord in de knel?

Zo'n honderd jaar geleden voorspelde Thomas Edison een revolutionaire rol voor film in het onderwijs. Film zou het gebruik van boeken vervangen. De dieper liggende boodschap was: *woordtaal* gaat het verliezen van *beeldtaal*. Maar de mediamarkt in zijn geheel groeide sterk en de boekenbranche floreerde nog decennialang. Na de introductie van de televisie begon er toch iets te verschuiven ten nadele van het gedrukte woord. Cijfers van het Sociaal en Cultureel Planbureau laten deze ontwikkeling zien: in 1975 besteedde de Nederlander gemiddeld 6,1 uur per week aan het lezen van krant, tijdschrift en boek, terwijl dit in 2011 was teruggelopen naar 2,5 uur per week. De opkomst van digitale media versterkte deze trend. De populariteit van het beeld groeide, die van het woord nam af.

Digitale apostelen zagen hun kans schoon en herhaalden en versterkten de voorspelling van Edison. Zo schreef Maurice de Hond in 1995 dat een volgende generatie zich helemaal niet meer druk zou maken over tekstuele informatieoverdracht ‘want het primaat van lezen en schrijven is tenslotte gebaseerd op een waardeoordeel’. Met deze opmerking sloeg De Hond de plank volledig mis. Tekstuele informatieoverdracht blijkt nog altijd harde levensnoodzaak. Dat bevestigde wetenschapper Natascha Notten van de Radboud Universiteit in 2018 nog eens in een onderzoek voor het OCW-programma Mediawijzer. Haar was gevraagd de relatie tussen geletterdheid op internet en daarbuiten

HET JUISTE BEELD

Bij het zoeken naar de wortels van een probleem vormt de volgende observatie van Watzlawick, Helmick Beavin en Jackson een goede leidraad: 'Een verschijnsel blijft onverklaarbaar zolang het gezichtsveld niet breed genoeg is om de context in te sluiten waarin het optreedt'.

Uit: *De pragmatische aspecten van menselijke communicatie*

HET BEGRIP LAAGGELETTERDHEID

ICT-deskundige Martin Healey maakte ooit de grap dat standaarden zulke goede dingen zijn dat iedereen er een voor zichzelf zou moeten hebben. Dat doet denken aan de omgang in Nederland met het begrip *laaggeletterdheid*. Verschillende partijen beweren dit begrip 'volgens afspraak' te gebruiken, maar het blijkt steeds te gaan om soloafspraken. Zo meldt het onderwijsministerie dat pas boven de achttien jaar sprake kan zijn van laaggeletterdheid, terwijl de Onderwijsinspectie de grens op zestien jaar stelt. Het Expertisecentrum Nederlands verwijst naar het CBS voor een definitie van het begrip, maar daar weet men van niets. De Stichting Lezen en Schrijven schrijft dat 'je zolang je nog initieel onderwijs volgt je niet onder de noemer laaggeletterdheid valt', maar ja, onder het initieel onderwijs vallen volgens het CBS ook de universiteiten en dan beland je al snel in de twintig-plus. Cito gebruikt de term *laaggeletterdheid* gewoon voor vijftienjarigen en dat doet ook de Stichting Leerplan Ontwikkeling. Erg behulpzaam is deze begripsduidelijkheid natuurlijk niet.

te onderzoeken. Nottens belangrijkste conclusie: leesvaardigheid is een absolute voorwaarde voor het goed kunnen werken op internet.

Digitaliseren zonder visie

Nederland moet een topkenniseconomie worden en de beste weg om dat te bereiken is grootschalige digitalisering, zo verkondigt menig Haags beleidsstuk in de jaren negentig. Belangrijke stap daarin is een forse stimulering van digitalisering in het onderwijs. Adviezen om dat te doen vanuit een onderwijskundige visie worden in de wind geslagen. Zo bepleit het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in 2002 om eerst de ervaringen met ICT op scholen na te gaan. Dat advies krijgt een slechte ontvangst bij toenmalig onderwijsminister Loek Hermans. In 2008 komt TNO met een soortgelijk advies. Samen met docenten dient eerst te worden nagegaan hoe het onderwijs eruit moet zien alvorens ICT in te zetten. Ook dit advies komt niet in de hoofdstroom van aandacht terecht.

De hoogopgeschroefde verwachtingen over digitalisering komen vervolgens niet uit. In 2012 toont een studie van de Universiteit van Amsterdam dat tijdsbesteding aan tv, internet en games een negatief verband laat zien met de Cito-score voor taal, wiskunde, studievaardigheden en wereldoriëntatie. In 2015 meldt de OESO dat in landen die zwaar hebben geïnvesteerd in ICT op school de leerresultaten niet beter worden, integendeel. Leerlingen die vaak ICT benutten blijken aanzienlijk lager te scoren dan andere leerlingen. Ook bij economen heeft het onderwerp digitalisering intussen aandacht gekregen. In de *Canon van de economie* (2015) schrijven ze: 'De hoge verwachtingen van computers in het onderwijs kunnen tot nog toe niet worden onderbouwd met hard empirisch bewijs.'

In dat jaar, 2015, zijn er al verschillende waarschuwingen gegeven over het afnemende leesvermogen van jongeren. Zo luidde in 2010 Eurocommissaris Androulla Vassiliou (onderwijs en cultuur) de noodklok over het gebrekkige taalvermogen dat zich bij jongeren begon te manifesteren. In 2012 constateerde de Universiteit van Amsterdam dat de ontleding die gaande is, leidt tot

Heeft digitalisering zonder onderwijskundige en didactische visie wel zin als tegelijkertijd de belangrijkste voorwaarde voor een zinnig gebruik ervan – begrijpend kunnen lezen – aan het verdwijnen is?

slechtere schoolprestaties. In 2015 benadrukt de OESO dat het onderwijs er gebaat bij blijft om scholieren eerst een solide basis te geven in lezen en rekenen.

Ondanks waarschuwingen houden politici vast aan digitalisering in het onderwijs als de heilige graal voor een welvarende kenniseconomie. Een belangrijk middel om dat doel te bereiken heet digitale geletterdheid. Die geletterdheid omvat vier vaardigheden die nauw zouden samenhangen met de kenniseconomie: ICT-basisvaardigheden, informatievaardigheden, mediawijsheid en *computational thinking* (manieren om oplossingen voor problemen te bedenken die een computer kan verwerken). Maar ook met digitale geletterdheid wil het niet vlotten. Uit onderzoek in 2020 blijkt dat het onderwijs in deze vaardigheden nog in de kinderschoenen staat. Het onderzoek ernaar heeft ook nog maar een voorlopig karakter. De uitkomsten tonen wel aan dat leesvaardigheid noodzakelijk is voor digitale geletterdheid. Het is een nieuwe bevestiging van de onderzoeken van de OESO uit 2015 en Notten uit 2018. We keren daarmee terug naar de taalcrisis onder jongeren. De vraag komt op of digitalisering zonder onderwijskundige en didactische visie wel zin heeft als tegelijkertijd de belangrijkste voorwaarde voor een zinnig gebruik ervan – begrijpend kunnen lezen – aan het verdwijnen is. Hier ligt een eerste verborgen oorzaak van de taalcrisis: ondeugdelijke prioriteitstelling bij de digitalisering van het onderwijs.

Concurreren met kennis

In de jaren voor 2000 wordt kennis zonder veel weerstand 'hot' in de politiek. Het woord duikt als een bestuurlijke hype plots overal op, in kennisinfrastructuur, kenniscentra, kennissteden, kennisdebatten. En als het om economie gaat, is het onderwijs meestal niet ver weg. Illustratief in dit verband is de naam van het eerste digitale scholennetwerk: Kennisnet.

Het mooie van digitalisering is, zo wil de hype, dat kennis overvloedig op internet aanwezig is. Het is een kwestie van opzoeken en dan heb je het. Op dit simplistische geloof komt kritiek uit de wetenschap. Zo schrijft

econoom Bart Nooteboom in 2000: 'Een impliciete theorie in de economie stelt dat leren gelijk staat aan het verkrijgen van informatie. Maar dat is natuurlijk niet waar. Bij kennis gaat het om perceptie, interpretatie en evaluatie.' Nooteboom krijgt bijval van collega-econoom Wilfred Dolfsma. Hij voegt toe dat kennis geen statische voorraad is. Leren is niet het 'consumeren van eenheden kennis'.

Kennis op internet is goed beschouwd niet-actieve informatie die pas tot leven komt in het hoofd van degene die in staat is er iets mee te doen. Zonder mensenhoofd geen levende kennis. Dat hoofd moet dan wel voorbereid zijn op het verwerken van kennis en weten dat kennis bestaat in soorten. Zo kunnen velen zonder haperen de wet van Archimedes opdreunen, maar dat soort kennis heeft een ander karakter dan kennis over sociale, culturele en politieke kwesties. Essayist Cyrille Offermans vatte het zo samen: 'Kennis van de cultuur kan nu eenmaal niet, zoals wis- of natuurkundige kennis, worden afgeleid uit axioma's, definities of wetten die in principe geen enkele voorkennis veronderstellen. Culturele kennis heeft altijd een circulair karakter: elke verheldering van afzonderlijke feiten verwijst naar een geheel, zoals de kennis van dat geheel die afzonderlijke feiten veronderstelt.'

Verwerking van deze soort kennis vereist in het hoofd van de kennisnemer behalve een zekere voorkennis waar Offermans naar verwijst ook de kunde van perceptie, interpretatie en evaluatie, zoals econoom Bart Nooteboom constateerde. En deze kunde vraagt in de eerste plaats voldoende leesvaardigheid, want een analfaabte heeft niks aan kennis op internet. Maar, alle waarschuwingen ten spijt, tot op vandaag blijven informatie en kennis overheersend synoniem. Een brochure van de provincie Noord-Brabant bijvoorbeeld stelt: 'Informatie is nog nooit zo toegankelijk geweest. Tegelijkertijd is kennis steeds sneller achterhaald.' Informatie opzoeken en dan heb je kennis. Online-encyclopedie Wikipedia weerspiegelt de bestaande begripsverwarring door 'kenniseconomie' en 'informatiemaatschappij' tot synoniemen te maken.¹ Is het een wonder als jongeren gaan

Kennis op internet is goed beschouwd niet-actieve informatie die pas tot leven komt in het hoofd van degene die in staat is er iets mee te doen. Zonder mensenhoofd geen levende kennis

geloven dat nadenken overbodig is. Hierin ligt een tweede verborgen oorzaak: het propageren en gedogen dat kennis gelijk wordt gesteld aan informatie.

De taal van het beeld

Beeldcommunicatie neemt al eeuwenlang gestaag in betekenis toe, met een piek in het digitale tijdperk. Het ligt dus voor de hand jongeren kennis van beeldtaal bij te brengen. Maar dat gebeurt nauwelijks. Overheden richten zich voornamelijk op ondersteuning van filmeducatie en het OCW-programma Mediawijzer. Een aanpak die marginaal is te noemen. Dat heeft al eerder tot kritiek geleid. Zo schreef historicus Chris van der Heijden in 2013: 'Persoonlijk ben ik meer van het woord. Maar ik heb wel een oordeel over het feit dat we weliswaar in een beeldcultuur leven, maar ons onderwijs nog altijd inrichten alsof het woord aan het begin, in het midden en aan het eind van alles staat.' En eerder, in 1995, schreef hoogleraar cognitieve psychologie Gerard Kempen over de tegenstelling tussen woord en beeld: '(...) de leescultuur zou kunnen profiteren van de gunstige motivationele en emotionele effecten van beeldverwerking door het lezen te integreren met beeldcultuur'.

Nu, vijftig jaar later, is het verbazingwekkend dat geïntegreerde woord- en beelddeducatie er nog niet is, een educatie die jongeren leert – en inspireert – om bekwaam met woorden en beelden om te gaan. De voorwaarden voor het ontwikkelen van woord-beelddeducatie zijn voldoende aanwezig om een start te maken, zoals wetenschappelijke basiskennis, goed opgeleide mediaspecialisten en al opgedane praktijkervaring in het onderwijs. Niettemin lijkt niets erop dat zo'n start aanstaande is. Hier ligt een derde oorzaak: het verzuim om het historisch gegroeide, maatschappelijke belang van beeldtaal een onderwijskundige vertaling te geven.

Taalcrisis?

Is crisis het juiste woord om de huidige situatie te karakteriseren? Ja, daar zijn goede redenen voor. Zo is er de 'ouderdom' van het probleem, ouder nog dan hiervoor werd beschreven. Al in 1989 waarschuwde mediahoog-

leraar Van der Voort (Universiteit van Amsterdam) voor leesproblemen bij jongeren. Dit taalprobleem drong door de jaren heen langzaam door tot in de hoogste politieke kringen. EU-onderwijsministers namen in 2003 betere leesvaardigheid op als actiepunt in een nieuw beleidsprogramma. Daar kwam overigens weinig van terecht. In 2008 constateerde de parlementaire onderzoekscmissie van Jeroen Dijsselbloem in het rapport *Tijd voor onderwijs* een 'zorgwekkende dalende trend in basisvaardigheden als lezen en rekenen/wiskunde'. Helpen deed ook deze constatering niet. In zijn recent verschenen boek *De onderwijsfamilie* merkt Dijsselbloem terugkijkend op: 'Twaalf jaar waarin het thema wel is besproken, zeker wanneer de Nederlandse pisa-score weer was verslechterd, maar niet werd aangepakt'.

Samenvattend: een maatschappelijk probleem dat dertig jaar onopgelost blijft en in omvang en zwaarte almaar toeneemt, verdient het predicaat *crisis*.

De Tweede Kamer regeert

Welke prioriteit gaf het onderwijsministerie aan het bestrijden van de taalcrisis? Neem de omvang van het probleem. Het PISA-onderzoek ontdekte in 2018 bijna 47.000 vijftienjarigen met onvoldoende leesvaardigheid. Een onthutsend aantal op zich, maar het bleef natuurlijk niet beperkt tot dat ene jaar. Hoeveel kwamen er in 2019, 2020, 2021 bij? Niemand die het weet, desgevraagd ook het ministerie niet. Het roept de vraag op hoe ernstig het ministerie deze crisis eigenlijk neemt. Een recente Kamerbrief vermeldt: 'Het Leesoffensief is in 2020 en 2021 uitgevoerd met beperkte middelen.' Dat duidt niet op

Het is verbazingwekkend dat geïntegreerde woord- en beelddeducatie er nog niet is

het stellen van een hoge prioriteit. In deze lijn past ook wat het VVD-Kamerlid Judith Tielen overkwam. In april 2021 vroeg Tielen om een 'compact resultatenoverzicht van leesvaardigheid'. Het ministerie zegde het overzicht toe voor najaar 2021, samen met een uitgebreide actieagenda voor het Leesoffensief. Maar het overzicht en de actieagenda kwamen er beide niet. Oorzaak? De demissionaire status van het kabinet, schrijft het ministerie. Alsof die demissionaire situatie al niet bestond toen de toezegging een halfjaar eerder werd gedaan. Overtuigend is dit argument dus niet.

Het lijkt er nog het meest op dat het beleid om de crisis aan te pakken zelf in een crisis verkeert. De Tweede Kamer zag dat al eerder in en nam in de zomer van 2020 zelf initiatief. Zo organiseerden Kamerleden een rondetafelgesprek met deskundigen (september 2020). In dat gesprek kwam een reeks oorzaken van de taalproblemen op tafel, oorzaken die enkele weken later vrijwel identiek zijn terug te vinden in de beleidsbrief die het ministerie publiceerde. De Kamer gaf bovendien opdracht aan de Universiteit Leiden om de afnemende leesvaardigheid wetenschappelijk te onderzoeken. Recent zijn de resultaten van dat onderzoek gepubliceerd.

Overkoepelende visie

De Leescoalitie, een samenwerkingsverband van zeven leesbevorderende organisaties,² publiceerde in 2020 een manifest over de leesproblematiek waarin scherpe kritiek op het ministeriële beleid wordt geuit. 'Wat ontbreekt is een overkoepelende visie en duidelijke prioritering van doelen', stelt de coalitie. Het manifest roept

Het lijkt er nog het meest op dat het beleid om de crisis aan te pakken zelf in een crisis verkeert

de Tweede Kamer op een vuist te maken, iets waar de Kamerleden zoals we zagen dan al druk doende mee zijn, zie het rondetafelgesprek en het uitzetten van een onderzoek bij de Universiteit Leiden. De Leidse onderzoekers hebben kortgeleden, begin februari, hun bevindingen uitgebracht en die zullen op het moment dat deze analyse in druk verschijnt wijd en zijd bekend zijn, ongetwijfeld voorzien van commentaar. Hier alvast twee kanttekeningen: in hun aanbevelingen gaan de onderzoeken nagenoeg geheel voorbij aan het belang van de pedagogische dimensie in het leesonderwijs. Dat is opmerkelijk te noemen omdat pedagogiek na decennia goeddeels afwezig te zijn geweest aan een herwaardering toe is, zie onder andere de beschouwingen van Jeroen Steenbakkers en Kees de Gloppe in dit magazine (de tweedelige beschouwing 'Vakdidactiek, pedagogiek en het schoolvak Nederlands' in LTM 2020-1 en 2020-2).

Als tweede kanttekening is er de constatering dat de Leidse bevindingen weinig zullen bijdragen aan een overkoepelende visie. Nu is tegen te werpen dat een expliciet verzoek daartoe niet in de onderzoeksopdracht van de Tweede Kamer zat, maar het had de onderzoekers vrijgestaan in een contextafbakening gepaste relativering aan te brengen over de reikwijdte van hun onderzoek.

Een overkoepelende visie, dat kan men grif met de Leescoalitie eens zijn, is een voorwaarde voor een effectieve aanpak van de taalcrisis. Deze analyse onderstreept dat belang nog eens. Waar zo'n visie vandaan te halen? Een voor de hand liggende suggestie is dat de Tweede Kamer een beroep zou kunnen doen op de interdisciplinair ingestelde wetenschappers van De Jonge Akademie³ over de vraag: welke disciplines zijn nodig om in gezamenlijkheid een overkoepelende visie op de taalcrisis te ontwikkelen? ■

Het schrijven van deze analyse werd mede mogelijk door een werkbears van het Steunfonds Freelance Journalisten.

NOTEN

1. Geraadpleegd 4 november 2020.
2. Zie <leescoalitie.nl>.
3. Zie <www.dejongeakademie.nl>.